

ВИЗНАЧАЛЬНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ РОБІТНИЧОЇ МОЛОДІ

У статті розглядаються провідні зовнішні фактори, які впливають на формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів. Розкривається роль соціального фактору, виховання та активної діяльності в даному процесі. Єдність та злагодженість дії цих факторів забезпечують розвиток у підростаючої особистості громадянських якостей та формування громадянського самовизначення.

Розбудова держави вимагає, щоб Україна мала своїх патріотів, здатних розвивати й захищати її. Тому гостро постає питання про виховання громадянина нової формації, свідомого, творчого, готового до плідної праці в різних сферах суспільного життя. Це зумовлює необхідність підвищення якості освіти і виховання, вирішення їх основних завдань: набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національності особистісних рис громадянина української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури. Концептуальні засади виховання громадянина України ґрунтуються на положеннях Національної доктрини розвитку освіти, Державної національної програми "Освіта" (Україна ХХІ століття), Концепціях національного виховання, а також міжнародних документах (рекомендації ЮНЕСКО "Про виховання в дусі миру", "Резолюції з прав людини", "Конвенції про права дитини") [1: 5].

І.В. Тисячник визначає громадянське самовизначення як процес і кінцевий результат взаємодії людини з природним, предметним і соціокультурним середовищем, як результат виховання громадянина держави, його фізичного, психічного, соціокультурного і духовного розвитку [2: 144].

Метою даної статті є розгляд зовнішніх факторів, які впливають на формування громадянського самовизначення учнів професійно-технічних навчальних закладів.

Детермінанти, що мають безпосередній вплив на формування і розвиток особистості, визначають як основні фактори формування особистості та класифікують за характером їх впливу на індивіда. Це внутрішні (фізіологічні й психічні властивості організму) та зовнішні (соціальне оточення людини, виховання, активна взаємодія з іншими людьми тощо) умови розвитку індивіда як особистості [3: 77].

Кожна людська істота від природи отримує все, щоб стати людиною, проте повноцінним членом суспільства вона стає лише тоді, коли для цього існують належні умови. Важливими зовнішніми факторами формування громадянського самовизначення особистості є середовище, виховання та активна діяльність.

Середовищем вважають усе, що оточує людину впродовж її життя: природні чинники (клімат, природні умови та ресурси); сім'я, близьке оточення; соціальні умови існування (Н.П. Волкова), або комплекс зовнішніх явищ, які стихійно діють на людину і значною мірою впливають на її розвиток (М.М. Фіцула). Теоретично середовище поділяють на: 1) мегасередовище (космос, планета, людство); 2) макросередовище (країна, етнос, суспільство, держава); 3) мезосередовище (регіон країни, міста, село, селища, засоби масової комунікації, субкультура); 4) мікросередовище (сім'я, сусідство і мікросоціум, групи ровесників, різноманітні виховні організації). У різні вікові періоди ці фактори з різною інтенсивністю впливають на розвиток і формування громадянського самовизначення особистості [4: 50].

Детально розглянемо деякі з них. У сучасних умовах *суспільство* виступає в ролі одного з факторів формування громадянського самовизначення особистості. Особливо про це необхідно пам'ятати у зв'язку з процесом роздержавлення суспільства, що активно відбувається в наші дні. Відроджуються, а багато в чому й створюються заново структури громадянського суспільства. Монополізована майже стовідсотково державна економіка дуже повільно перетворюється на багатоукладну, яка тільки й може стати базисом громадянського суспільства. Визнаний плюралізм в ідеологічній сфері, дозволена багатопартійність. Розпочинається важке утвердження примату суспільства над державою, особистості над державою і суспільством. Усе це, певна річ, не могло не загострити старі й не породити нові проблеми у вихованні дітей і молоді [5: 35-36].

Надзвичайно велика роль у формуванні громадянського самовизначення особистості належить *етносу* – як історично створеній стійкій сукупності людей, які володіють спільними рисами та стабільними особливостями культури і психічного складу, а також усвідомленням своєї єдності та відмінностей від інших подібних сукупностей. Провідними ознаками етнічної, національної належності людини є мова, яку вона вважає рідною, а також культура, що стоїть над цією мовою. Разом з тим такі універсалиї українознавства, як "етнос-нація-державо-культура-природа" мають загальноосвітнє значення, оскільки сприяють усвідомленню старшокласниками українознавства як системи понять, через яку сприймається дійсність, розуміння своїх етнічних національних особливостей, свого життєвого покликання, шляху самореалізації. Універсалиї українознавства, як справедливо зазначає П.П. Кононенко, створюють сприятливий ґрунт для усвідомлення ролі рідної мови та культури в дзеркалі культур інших народів, у розвитку загальнонаціональних цінностей. У формуванні громадянського самовизначення особистості особливу роль набувають *національні традиції*, які дозволяють особистості пізнати особливості української ментальності, розвивають любов до Батьківщини.

Важливу роль у формуванні громадянського самовизначення особистості відіграє *сім'я*. З давніх-давен вона була життєдайним осередком з благородними функціями відтворення, продовження роду людського, виховання дітей, забезпечення й передачі новим поколінням духовних і матеріальних цінностей та життєвого досвіду, трудових умінь і навичок, підготовки молоді до сімейного життя. Сім'я завжди була святиною людського духу, благородних емоційних переживань, хранителькою моральних чеснот, національних звичаїв і традицій, організації побуту та соціальних відносин, пам'яті предків, невтомною плекальницею родоводу, совісті та честі поколінь, прикладом для наслідування. Ф. Бекон підкреслював, що любов до Батьківщини починається з сім'ї. Сім'я – це те перше середовище, де людина повинна вчитися творити добро (В.О. Сухомлинський). Саме тут, у сім'ї, вперше здійснюється приєднання до психологічного феномена "ми", "наше", що є важливим внеском в еволюційну лінію сходження до громадянськості [6: 74]. Сім'я має народжувати у громадянина почуття віри (у першу чергу, віри в себе), оскільки дім – це те місце, де людину цінують, люблять, де дитина вчиться міцності і розумної любові, стабільності у розумінні людини іншими людьми. Це те місце, де цінують гідність дитини, поважають її точку зору, визнають право на унікальність і неповторність. Але сучасна українська сім'я переживає не найкращі часи. На її соціалізувальних функціях негативно позначаються такі негаразди, як зубожіння населення, житлові проблеми, деградація системи традиційних виховних цінностей, безробіття тощо [3: 85].

Особливим є *вплив сусідів* на виховання дітей у родині, адже від них найшвидше можна отримати і допомогу, і розумну пораду. Підтримуючи добрі стосунки з сусідами, батьки вводять дітей у громадське життя, навчають їх жити з людьми і для людей, любити свою націю та поважати інші народи. Родинна педагогіка вчить батьків не тільки того, як використовувати сусідські стосунки у вихованні дітей, а й як учити їх будувати розумні взаємини з однолітками у дворі [7: 55].

Сприятливі умови для задоволення соціогенних потреб (у визнанні, самовизначенні, самоствердженні і т. ін.), можливість почувати себе незалежним і самостійним, звільнитися від обмежувальних рамок, властивих сім'ї, забезпечити децентрацію, яка так необхідна для подальшого розвитку особистості – створює *референтну групу*. Тут є змога виділитися із загальної маси, продемонструвати власну унікальність, неповторність, дістати уявлення про реальне життя і визначити своє місце в ньому [7: 53].

Особливе місце серед суб'єктів впливу на процес громадянського самовизначення належить *учнівській групі*, найбільш типовій організованій спільноті професійно-технічного навчального закладу, в якій продовжується процес соціалізації індивіда. У колективі людина оволодіває ролями: помічник, співробітник, лідер. Саме в колективі автономна мораль отримує перевірку груповим досвідом. У колективі, з метою бути прийнятим до певного середовища, людина вчиться дотримуватися норм поведінки колективу, визначаються її комфортність, інтернальність та інші особистісні якості. У колективі людина починає розуміти, що система свобод, яка існує в будь-який час, завжди паралельна системі обмежень чи контролю, що існує в той же самий час. Ніхто не може зробити щось без урахування того, що можуть чи не можуть зробити інші [6: 74-76].

Тільки в розвинутому колективі старшокласників, в умовах повноти розвитку провідних видів діяльності можливе справжнє самовизначення учня, розвиток його творчих сил і обдарувань, формування духовної сфери (потреб, мотивів, інтересів), вольових потенцій, формування внутрішніх етичних інстанцій і механізмів моральної саморегуляції, громадської спрямованості поведінки, максимальна саморегуляція на основі вибору цілей в інтересах суспільства.

Активним суб'єктом процесу громадянського самовизначення виступає *навчально-виховний заклад* в особі педагогічних працівників (викладачів, майстрів виробничого навчання, практичних психологів, соціальних працівників, вихователів, інструкторів, методистів керівників секцій, гуртків, факультативів та ін.), особливостях здійснення ними професійної ролі в процесі педагогічної взаємодії. Навчальний заклад має створювати сприятливі умови для розвитку в учнів не тільки загальнонавчальних, а й спеціальних (громадянських) умінь, навичок інтелектуального та практичного характеру. Учень, закінчуючи навчальний заклад, повинен бути готовий до зустрічі зі складним громадсько-політичним життям. У таких умовах учнівська молодь має бути критично мислячим суб'єктом, інакше вона може стати об'єктом маніпулювання різних суспільних сил [8: 58].

Навчальний заклад, як відзначає С. Ніколаєнко в доповіді "Якісна освіта – запорука самореалізації особистості" на Підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2007 року, діє "не лише як освітня інституція, а й передусім як громадський центр та традиційний, духовний осередок місцевої спільноти, він має сприяти розвиткові демократичної політичної культури, формуванню громадянської компетентності, політико-правових знань та громадянської відповідальності молодих людей" [9: 15].

Одним із найважливіших компонентів формування громадянського самовизначення робітничої молоді є *особистість педагогічного працівника*. Його індивідуальні характеристики суттєво впливають на характер особистісної активності, яка реалізується педагогом при виконанні педагогічної діяльності. Система ціннісних орієнтацій та соціальних настанов, що є складниками особистісної позиції педагогічного працівника і складає вищий рівень регуляції особистісної активності, суттєво впливає на особливості психолого-педагогічної взаємодії із старшокласниками. Гарантом успішності педагогічної взаємодії є орієнтація викладача на загальнолюдські і культурно-національні цінності. Не викликає сумніву, що від висоти рівня громадянського розвитку самого вчителя значною мірою залежить прогресивний поступ і щасливе майбутнє нації.

В європейській освітній традиції особливою цінністю і одночасно вектором розвитку є рух у сторону самостійності, в бік утворення самодіяльного, самоусвідомлювального, цілеспрямованого, індивідуалізованого суб'єкта, здатного з деякого моменту до саморозвитку. Саме це і визначає матрицю дій педагогічного персоналу та створює необхідні в подальшому передумови для громадянського самовизначення людини.

Для учнів професійно-технічних навчальних закладів набуття середньої освіти поєднується з оволодінням обраною професією. Включення у *виробничу працю на підприємствах, учнівських виробничих бригадах* має величезне значення у формуванні громадянського самовизначення учнівської молоді. Виробнича діяльність стає для них сферою, в якій здійснюються їхні прагнення до справжньої праці, до творчості, оволодіння певною спеціальністю. Вхідження у виробничий колектив дорослих сприяє формуванню в них трудової дисциплінованості, організованості, відповідальності, свідомого й сумлінного ставлення до трудових обов'язків. Нові трудові відносини потребують новий тип робітника, який по-новому ставиться до праці, який використовує працю для підтвердження свого життєвого покликання і кредо, розуміє необхідність реалізації себе у професійній діяльності. Новий робітник має бути особливим громадянином якому притаманні: працелюбність, заповзятість, діловитість, чесність, відповідальність, високі професійні знання, стриманість, пунктуальність, справедливість в усіх справах. Та провідною залишається сформована риса громадянськості як важіль утримання і примноження суспільного багатства України [10: 62-63].

На процес громадянського самовизначення старшокласників особливий вплив мають *засоби масової інформації* і комунікації. У системі "масова комунікація – споживач" життєва енергія індивіда посилюється або послаблюється завдяки реальним людям, образам, символам, голосам що їх сприймає вихованець за допомогою телебачення, радіо, кіно, газет, книг і журналів. Інтенсивність контакту, а звідси й рівень самоактуалізації залежить від "плюралізму" громадянських позицій дійових осіб, зразків для наслідування, змісту духовних цінностей, що їх несуть у собі масові комунікації [2: 58]. Особливе місце тут належить інтегрованим знанням про Україну – її природу, етнос, націю, матеріальну і духовну культуру, освіту, мистецтво, філософію, релігію, історичну долю і місію. Зміст цих знань, за певних психологічних умов, є важливим чинником формування образно-інтуїтивної, ціннісно-сміслової свідомості громадянина, оцінково-емоційного ставлення до українського світу і світу взагалі. Розвиток інформаційних технологій і доступ до глобальної світової інформаційної мережі Інтернет має великий вплив на свідомість і поведінку молоді, формування його громадянського самовизначення. Але сьогодні механізму протидії розповсюдженню матеріалів, що посягають на суспільну мораль, у мережі Інтернет немає.

Особливе місце у формуванні громадянського самовизначення учнівської молоді *посідає належна організація в регіоні системи позашкільної освіти*. У навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів органічно поєднуються різні форми освітньої діяльності з організацією змістовного дозвілля вихованців. Це сприяє розв'язанню проблем їхньої зайнятості у вільний від навчання час, створює підґрунтя для загальнонаукового та загальнокультурного розвитку.

Важливим фактором формування громадянського самовизначення учнівської молоді є *виховання*. Система виховання, яка ґрунтується на певних методологічних засадах, наприклад нині – на гуманістичних, виступає ніби "диспетчером" виховних зусиль щодо особистості вихованця та забезпечує засвоєння нею певних цінностей, норм і правил поведінки, формування активної життєвої настанови, надання конкретного змісту і вибір ефективних методів і форм виховання, активне засвоєння та відтворення вихованцем соціального досвіду. Саме виховання має надзвичайно важливе значення для формування громадянського самовизначення особистості, воно повинно коригувати вплив спадковості й соціального середовища на учня шляхом формування його внутрішнього духовного світу.

У сучасних умовах виховний процес у навчальних закладах України має такі особливості:

1. Спрямованість на формування вільної, всебічно розвиненої особистості учня, на його індивідуальний розвиток у рамках освітньої системи.

2. Посилення українського національного компоненту в позаурочній і позакласній роботі: розширення вивчення національної історії, географії України; створення національних українських музеїв, кабінетів, інтер'єрів у навчальних закладах; розширення історико-краєзнавчої роботи; введення замість "Суспільствознавства" нового предмета "Людина і суспільство"; впровадження вивчення творів видатних синів українського народу М.С. Грушевського, М.П. Драгоманова та ін.

3. Лібералізація громадської думки учнів у межах законних дій: створення скаутських організацій, лібералізація у ставленні до тих учнів, які тяжіють до релігійних вірувань, заборона будь-якої пропаганди атеїзму.

4. Демократизація управління навчальними закладами у формі рад із демократичним складом: 30% – від викладачів і персоналу навчального закладу, 30% – від учнів, 30-40% – від батьків, представників громадськості. Широке повноваження учнівських рад. Створення нових видів навчальних закладів.

5. Відмова від методів і форм ідейного-політичного виховання в позанавчальній роботі: політінформацій, читання доповідей, лекцій на суспільно-політичні теми, проведення так званих "політбоїв", комсомольських і піонерських зборів тощо.

Усі ці заходи спрямовані на те, щоб забезпечити повноцінне демократичне виховання в стінах навчального закладу та формування громадянського самовизначення учнівської молоді [11: 220-221].

Отже, виховання формує каркас і стрижень особистості, визначає її внутрішній світ, сприяє розвитку особистості вихованця, спрямовуючи його активність на самореалізацію і самоактуалізацію в процесі розв'язання різноманітних життєвих проблем [3: 90].

У руслі гуманістичної парадигми виховання актуальною є проблема перетворення вихованця із об'єкта виховання в суб'єкт. Власна активність дитини у виховному процесі є його передумовою. Ще С.Л. Рубінштейн підкреслював необхідність такої організації педагогічного процесу, щоб вихователь керував діяльністю вихованця, організовуючи його активне самовиховання шляхом здійснення самостійних і відповідальних вчинків [3: 89].

Діяльність виступає основною умовою і засобом прояву громадянського самовизначення. Завдяки йому і через нього людина пізнає світ, себе, формує свою самосвідомість, моральні та соціальні установки, реалізує власне "Я" [12: 81-85]. Будь-яка діяльність організується завдяки спілкуванню. Ш.О. Амонашвілі вважає, що спілкування є сутністю виховання і, відповідно, яке спілкування, таким і буде виховання. У спілкуванні формується і вдосконалюється особистість вихованця, його громадянське самовизначення.

Таким чином, в результаті комплексного впливу всіх факторів формується громадянське самовизначення молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Яців Я.М. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді у позаурочний час на західноукраїнських землях (1919-1939 рр.): Монографія. – Дрогобич: Коло, 2004. – 276 с.
2. Тисячник І.В. Психологічні особливості громадянського самовизначення старшокласників. Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 1996. – 166 с.
3. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
4. Пальчевський С.С. Педагогіка: Навч. посіб. – К.: Каравела, 2007. – 576 с.
5. Іванченко А.В., Сбруєва А.А. Особливості світоглядного формування особистості в сучасних умовах // Вісник Житомирського педагогічного університету. – Вип. 4. – 1999. – С. 35-40.
6. Снігур Л.А. Розвиток громадянської особистості: етапи формування // Наука і освіта. – № 4. – 2000. – С. 74-76.
7. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К. Видавничий центр "Академія", 2002. – 528 с.
8. Кендзьор П.І. Інноваційні форми організації громадянського виховання старшокласників у позакласній роботі. Дис. ... канд. пед. наук. – К., 2004. – 183 с.
9. Якісна освіта – запорука самореалізації особистості. Тези доповіді Міністра освіти і науки України С. Ніколаєнка на Підсумковій колегії МОН України 17 серпня 2007 року // Освіта України. – № 59 (839). – 10 серпня 2007 р. – С. 1-33.
10. Козій М.К. Громадянськість – проблема педагогічна, актуальна та соціально-цінна.: Навчально-методичний посібник. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 276 с.
11. Максимюк С.П. Педагогіка: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2005. – 667 с.
12. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посібник / Ін-т змісту і методів навчання. – К., 1998. – 204 с.

Матеріал надійшов до редакції 08.11. 2007 р.

Сахневич І.Д. Определяющие факторы формирования гражданского самоопределения рабочей молодежи.

В статье рассматриваются основные внешние факторы, которые воздействуют на формирование гражданского самоопределения учащихся профессионально-технических учебных заведений. Автор раскрывает роль социального фактора, воспитания и активной деятельности в данном процессе. Комплексное взаимодействие этих факторов обеспечивает развитие у подрастающей личности гражданских качеств и формирование гражданского самоопределения.

Sakhnevych I.D. The Defining Factors in Civil Self-identification Formation of Working Youth.

The article singles out the main external factors which influence the process of self-identification of vocational school students. The author highlights the role of social factor, upbringing and activity in this process. The complex interaction of the above-mentioned factors provides the development of youth's civic qualities and civic self-identification formation.